

Մարիամ. . . | բանք ժբ. առաքելոց պարտ է գիտենալ յամենեքեան որք են բարեպաշտ քրիստոնեա. Հաւատամ ի մի ան. . .», (Համառոտ Հանգանակն Նիկիոյ):

Նոր տող՝ «Գոհութիւն եւ փառք եւ պատիւ եւ երկրպագութիւն սրբոյ երբորդութեան եւ միասնական անութի հաւր եւ որդոյ եւ հոգոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտենից: Ամէն:

«Ռուպլերոսի Նրանժեօն Փարիզացոյ գիրսափորիչ վարպետիս ձեռամբ կազմեցաւ | այս նոր գիրս եւ այս յիշատակարանս ի մեծն հրոմ՝ ռ. Շ. Ն. թ.:

„Rob. GranIon Parisien. incidebat.

Romae. 1579“

Տերղնցի 1587ին հայրենիք դարձած միջոցին՝ ստիպուած էր երկար ատեն Գնալ Մարսիլիա, ուր հայերէնի թարգմանած է Le Chevalier Paris et la Belle Vienne.

Վիեննա, 7 Սոյ. 1913:

Հ. ԳՐ. ԳԱԼԷՄՊՐԵՆՆԱՆՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱԿՆԵՐԿ ՄԸ ԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ԳՐԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆՆ ՎՐԱՅ

Ուշագրաւ երեւոյթ մըն է, վերջին ժամանակներս մանաւանդ, Նախասական-ազգագրական, կրօնախօսական եւ քաղաքակրթական պատմական այն լայնածաւալ շարժումը, որուն կը մասնակցին յարգիս այն ազգերը, որոնք բարձրագոյն գիտակցութենէ մը կը յօժարին այսօր նաեւ իրենց անցեալը ճաննալ եւ գնահատել: Գոհունակ սրտով կրնանք օրինակ առնուլ՝ հայ գրերու գիւտին 1500 տարուան Յոսեփեանը, որ բերկրանքով լեցուց ճշմարտապէս հայ սրտերը. եւ յօսեփեան տօնել՝ արգէն իսկապէս գնահատել է նախնեաց արգասիքները, որպէս զի արգասաւորեն նոր սերնդեան ուժերն ալ եւ նոր յառաջագիտութեանց ճամբաներ հարթեն: Մեր գրերուն գիւտը, իբր պատմական եղբւրթիւն մը, պէտք եղածին պէս գնահատելու, յարմար կը գտանք նկատել զայն ընդհանուր գրերու պատմութեան լուսոյ տակ, սակայն միտքերնիս չէ ուսումնասիրութիւն մը տալ, այլ ընդհանուր ակնարկ մը միայն կարճ ի կարճոյ:

Կրօնաւոր առիթը վերն ըսուած շարժման ինչպէս յառաջ նշյալէս այսօր եղած է՝ երբայական սրբազան մատենագրութիւնը — Ս. Գիրքը, որ շատ հարցեր յուզեց, Այս եւ նախորդ դարերու հոս հոն կատարուած պեղումներն եւ

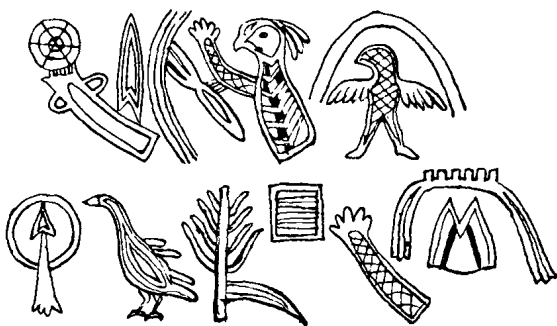
անոնց արդիւնքը շտապով գաղափարներու այդպէս արին գործածուեցան եւ ամենաստուար մասնագրութեան մը ծնունդ տուին: Նկատի չառնելով այս տեղ վեճերու արդիւնքը, այս ստորոգ է որ գիտութեան համար շահեկան արդիւնքներ ձեռք բերուեցան: Պատմագրին ալը մինչեւ օրս մարդկութեան մթին անցեալին մէջ ի զուր վերու վար շարժելէն ետեւ հազիւ թէ մեր թուականէն 5—6 դար յառաջ կրնար պատմական կուռաններ գտնել — Յունաց դասական ջըմանէն սկսած. մինչ այսօր 3000—4000 տարիներու տատաղէն ունի առջեւը: Այսօր կրնանք ընդհանրապէս մարդկութեան քաղաքակրթութեան ընթացքին հետեւիլ, այսինքն հանդիսատես ըլլալ իւրաքանչիւր ազգի թափած ձիգերուն, գտած փառքին, վերջին բախտին: «Գիտութիւնը, կը գրէր ողբացեալ Վիլհելմը, խնամուա եղած է, որ այսօրուան եւրոպացին՝ չէ միակ եւ ճշմարիտ մարդը, այլ սորվեցաւ յարգանք դգալ նաեւ ինչ որ ուրիշ գեանին վրայ յառաջ եկած կամ լաւ եւս կատարելագործուած է: Այսուհետեւ չի նկատեր ինք զինքն իւր համագրեւտողն ու՝ սիլինդր (cylindre) իբր գագաթը բուրդի մը, որուն ստորագոյն աստիճանները կազմողք իբր թէ քամահելի կրթութեան տէր եւ վարդենի ազգեր ըլլային»: Այս համոզման եկան, ինչպէս ըսինք, ձեռք բերուած գիւտերով ի մասնաւորի արձանագրութիւններով, որոնք հազարաւոր դարերու մէջէ բերած հասուցած են մեզի հին քաղաքակրթութեան արգասիք-

ները — եւ արձանագրութիւն ըսելով հոս այս անգամ մանաւորաբար գիրը կուզենք հասկնալ: Փորբութիւն այդ ձեւերը՝ քանգակուած, գծուած, գրուած՝ ժայռերու, սալերու, կարասիներու, պղնձի . . . վրայ այնպիսի ծառայութիւն մատուցին: Գրի շնորհիւ, վասն զի երախտապէտ ծնունդ մըն էր նախնական քաղաքակրթութիւնն այնուհետեւ անմահ հռոմեան օրեր տեսաւ եւ դեռ ցայսօր կ'ապրի լի մեծագոյն յոյսերով: Մէկ խօջով՝ Գիրը եւ մանաւանդ ապագրութիւնը իրականացուցին քաղաքակրթուելու երկու խորագոյն պայմանները — որ մարդիկ զիրար նսովկանան, որ իրարու ծառայեն — յառաջ բերին համերաշխութիւն ըսուած տիեզերական ոյժը, որ յաղթահարեց յեականս հակաբնկերական բնազդները անհատներու եւ ազգերու մէջ: Ասկից կրնանք մէկնել թէ ինչու ամեն ազգ իւր գրի գիւտը Աստուծոյ կամ աստուածներու կը վերագրէ, իբր մեծ օրհնութիւն մը այս դժնդակ կեանքի մէջ:

Գրի նշանակութիւնն ընդ-նշմարելով արդէն ծանօթ ամենահին սերունդները շատ ճիշդ բեր թափած են զայն կատարելագործելու: Կատարելագործելու կ'ըսեն, վասն զի եւ ոչ գրի մը սկզբնաւորութիւնը կարելի է որոշակի գիտնալ ոչ հիմայ եւ ոչ ալ իրենք այն ատեն: Ինչ որ մարդկան գաղափարներուն եւ յիշատակներուն զգալի ձեւ մը, կայունութիւն մը կրնար տալ՝ արդէն տեսակ մը գիր, կամ առ այն պատրաստութիւն մըն էր, այսպէս՝ մարմնոյ շարժուածքներ, չուաններ այլ եւ այլ հանգոյցներով, գոյներով, հաստութեամբ եւ երկարութեամբ, կամ հիւսկիներ խնցիլէ կամ ուրիշ իրերէ, վերջապէս բնութեան մէջ տեսնուող անշունչ եւ շնաւոր առարկաներ: Իրական գրի ասնող քայլն առնուեցաւ բնականաբար այն ատեն, երբ «ճարտարը» գաղափարն ունեցաւ, որ իւր երեւակայութեան մէկ պատկերը նաեւ արտաքին կերպով պատկերացընէ, աչքերու տեսանելի դարձնէ — ժայռի կամ անասնոյ մօրթի վրայ գծադրելով: Եթէ մէկ հատն եղաւ՝ աւելին ինչու ոչ. այնուհետեւ մեծագոյն երեսի մը վրայ ամբողջական եղելութիւն մը, կամ բաղադրեալ առարկայ մը բոլոր իւր տարրերով պիտի փորձէր ներկայացընել տեղով ու ժամա-

նակով հեռաւորներու համար: Թէեւ անկատար ձեւերուն մէջ եւ անորոշ նշանակութեանց կողմանէ, ամէն հին գիր սակայն այս շրջանէն անցեր, նախնաբար պատկերազիր եղած է, որուն ամենէն լաւ վկան եւ օրինակն է՝

ՄԵՔՍԻԿԱՅԻՆՈՑ ԳԻՐԸ: Մեքսիկացիք, հաւանականաբար չնդհատանէն գաղթած, քաղաքակրթութեան յառաջացած աստիճանի մէջ կը գտնուէին երբ Սպանիացիք Մեքսիկայ մտան: Թէեւ աչքի զարնող բան մը ճացած չէ այդ եկամուտ Ացդեկ կոչուած ցեղէն, սակայն եղանակներէն կը տեսնենք որ գրի տեղ պատկերներու շարք մը կը ներկայացընեն ինչ ինչ կամայական նշաններ կցեղով:

Այս նմոյշը Կեկիկուպին կոչուած տեսակն է, որ է՝ քրմական գիրը. . . պատկերը (վերի սող, աջ) կը բացատրէ արարողական երգի մը առաջին տունը.

Mon e do
We gum ig
Ne tum in
Ah we pin de gai

Այսինքն՝ Մեքսիկացի բնակութիւնն է, Դուք լսեցիք այս մասին: Ինքը ներս պիտի գայ. Բ. հետամուտ մը, Է. դադար, Դ. բաղադր մը սկսաւուակ բռնած եւն (ըստ Faulmannի), կրնանք ամենայն ճշգրտութեամբ ուրեմն նկարահանուկ (Rebus) անուանել այդ գիրը, եւ Մեքսիկացիք այդ չափէն քայլ մը յառաջ չեն գացած: —

Չին ՍԱԿԱՆ աւանդութեան համեմատ՝ չին ժամանակ հանգուցաւոր չուաններով մարդիկ գործընդունին կը դարձնէին, բայց սուրբ մարդը զանոնք գրի վերածեց . . . Այսօրուան գիրը նոյն իսկ՝ պատկերներու հերքերը չէ կորսնցուցած տակաւին թէեւ շատ փոփոխութիւնները

անցեր է։ Չինական գիրը բնաւ տառի գործածութեան չմտեցաւ, այլ եղաւ միշտ ըստներ ցուցընող պատկերներու գրութիւն մը, մօտ 24.000 թուով, ուր իւրաքանչիւր պատկեր ամբողջական բառ մը ըսել է, առանց վանկերու թուի նկատողութեան։ Ունին նաեւ բարդելու ձեւ մը. այսինքն երկու բառ քովէ քով երբորդ միմաստ մը կու տայ, ինչպէս «մարդ» եւ «խօսք» — հաւասարմութիւն։ Չինական գրերու ուրիշ մէկ յատկութիւնն է, որ նշանները առհասարակ հնչման կապուած չեն, այլ իմաստներու միայն, որով ամէն ազգ իւր լեզուի հնչմամբ կրնայ զանոնք արտաբերել, նման արաբական թուերու։ Հին գրին (ըսու-վէն) գործածութեան կերպն էր պատկերներ եւ նշանակներ քովէ քով շարել, որոնք նմանութիւն մ'ունին եգիպտական բուրգերու պատկերներուն։ Քրիստոսէ 800 տարի յառաջ այդ հին գրերու տեղ սկսան գործածուիլ խոշոր չլինէ կոշտած, որուն դարեր վերջը կը յաջորդէ մանր չլինէ գիրը։ Առաջին դարուն սկիզբները (Յ. ք.) աւելի ընթացիկ, նոսր գիրն սկսաւ մուտ գտնել, իսկ այսօրուան կանոնաւոր գիրը (քեայ-շու) սկսած է դ. դարուն, որուն կարգաւու ուղղութիւնն է վերէն վար

赫 美 嘛 焚 嘛 赫 美 嘛 赫 嘛 焚 赫
Չինական գիրը ժամանակաւ իւրացուցին նաեւ չապոնները.

三 木 三 木 井 オ シ ヲ 木 又 セ

Երբորդ գիր մը, որ կղզեացեալ եւ առանց ազդեցութեան մնացեր է արդի գրերու վրայ՝ ՀԱՍԵՐՈՒ գիրն է։ Քրիստոսէ յառաջ 16 դարուն (1500—1100) պատմութեան մէջ կը մանէ Հասերու ցեղը ուրիշ հնդեւրոպական գաղթական ցեղերու հետ ի փոքր-Ասիա, եւ արհաւիրք մը կը գառնայ եգիպտոսի եւ Ասորեստանի։ Պողաքէտի, Հասերու գլխաւոր քաղաքին մէջ 1906ին կատարուած պեղումները, վարչութեամբ Հ. Վինքլերի, բաւական նիւթ կը մատակարարեն փոքրիկ գաղափար մը կազմելու հաստիւն արձանագրութեանց գրերուն մասին։ Մանր առարկաներէ եւ մարդու մարմնոյ մասունքներէ կազմուած նշանագրերու գրութիւն մըն է,

𐎶 𐎵 𐎴 𐎳 𐎲 𐎱 𐎰 𐎯 𐎮 𐎭 𐎬 𐎫 𐎪 𐎩 𐎨 𐎧 𐎦 𐎥 𐎤 𐎣 𐎢 𐎡 𐎠 𐎟 𐎞 𐎝 𐎜 𐎛 𐎚 𐎙 𐎘 𐎗 𐎖 𐎕 𐎔 𐎓 𐎒 𐎑 𐎐 𐎏 𐎎 𐎍 𐎌 𐎋 𐎊 𐎉 𐎈 𐎇 𐎆 𐎅 𐎄 𐎃 𐎂 𐎁 𐎀

եւ պատկերներու երեսի ողորմենէն չափելով՝ տող մը արէն ձախ տող ձախէն աջ կ'ընթանայ կամ կը կարգացուի։ Ա երեսույթը կը գտնենք

նաեւ եգիպտացոց քով, անոր համար անհաւանական չէ Ենէնի բաժը թէ «Հասերու քաղաքակրթութիւնը եգիպտական եւ ասորեստանեան ծագում ունի։ Գրերու գրութիւնը եգիպտականին վրայ յեցած է իսկ արուեստը մեծաւ մասամբ ասորեստանեանին եւ կամ միջնորդաբար ասորականին»։ — Գրերու ընդհանուր զարգացողութեան պատմութեան համար ամէնէն յառաջ

ԵԳԻՊՏԱՅԻՔ իրական նշանակութիւն մ'ունին։ Մեր թուականէն աւելի քան 30 դար յառաջ եգիպտոս քաղմութիւ անվերջով տարիներ վայելէին վերջը՝ բարձր աստիճանի կրթութիւն մը ձեռք բերած էր, ծանօթ է հասած յիշատակարաններէն։ Ինչպէս որ գետին աղբերակները չգիտնալուն անծանօթ գաւառներէ ելող աստուած մը կը համարին Նեղոսը՝ Աէբ եւ Նեպերա անուամբ, այնպէս ալ գրի անծանօթ հնդեւալը կը դնեն իմաստութեան Դուտ (ճուտ) աստուածը, ըստ Յունաց Հերմէսը, եւ գիրը խօսք աստուծոյ կ'անուանին։ Սակայն մեհնագրութիւնն հարազատ եգիպտական գիւտ մըն է եւ գեղեցիկ սկզբնաւորութիւն մը գրերու առանց երկնքէն իջած ըլլալու։

Պատմական շրջանի սկիզբները պատկերներու գրութիւն մ'ունենին, որուն մէջ իւրաքանչիւր պատկեր բառ մը կը ներկայացնէր։ Այս պատկերագիրը (թուով մօտ 800) Յօյները մեհնագրութիւն (Hieroglyphe-նոսիրագրութիւն) անուանեցին։ Նիւթական ձեւէն առեալ՝ մեհնագրութիւնը եգիպտական մեզի ծանօթ գրերու առաջին շրջանը կը ներկայացնէ։ Բնութեան առարկաներու բայց մանաւանդ կենդանիներու պատկերները զանազան Նիւթ տախտակներու վրայ կը ներկայացնէին մերթ լոկ ուրուագծութեամբ մերթ ամբողջութեամբ եւ մերթ մասամբ գծագրելով, մերթ նաեւ երանգով։ Մեզի հասած օրինակները մանրնոսի ճաշակով փորագրուած են, մանաւանդ հանրային շէնքերու եւ մեծագործութեանց յիշատակարաններու վրայ։ Դպրոցներու մէջ մասնաւոր ուսում կ'ար պատկերագրութեան, եւ դպիւնները մեծապէս խորտանալով կը պարծին իրենց դասակարգին վրայ. պապիրոսի մը մէջ (1200էն) կը հանդիպինք այս խօսքին. «Ինչպէս իշպանի իւր էշերը՝ այնպէս կը վարէ դպիրն ամէն միւս գասակարգերը»։

Մեհնագրութիւնը, քրմերու ձեռքին մէջ գլխաւորաբար, յաճախ գործածուելով, եւ այն ոչ թէ քարի՝ այլ պապիրոսի վրայ, բնական

Հնչելն եւ իմաստ ներկայացնելու՝ բառ առ բառ:

Ինչպէս ծանօթ է՝ Նապոլեոնի եգիպտական արշաւանքի ժամանակ լաւագոյն աւարներէն մին եղաւ անտարակոյս այն քարը, զոր գտաւ երկրաւոր տեղակալ (Léonant) մը Ռոզէտոս (Ալէքսանդրիոյ թով) քաղաքը 1799ին, եւ որուն առեղծման գլխաւոր արժանիքը կրտսեր Համպոլդտինն է (1822): Այդ քարը յուշարձան մըն է, գրուած ի պատիւ Պաղոմէոս Եպիփանէս փարաւոնին (196 Ն. Ք.): Նոյն նիւթը երեք տեսակ գրով երեք անգամ արձանաւորուած է. վերը մէջնագիրը, տակը ժողովրդագիրը, վարը յունագիր թարգմանութիւնը, ճիշտ այս համագամանքն էր որուն համար այդ քարն իբր բանալի ծառայեց նուիրագրութիւններու գաղանկները յերեւան բերելու:

Եգիպտական գրին ուրիշներու վրայ ունեցած ազդեցութեան մասին քիչ յետոյ. նախ տեսնենք իր միջակից գրին սեպագրութեան փոխառութիւնը:

ՍՈՒՄԵՐԱ-ԱՎԿԱՏԱՅԻՔ. —

Բարբելական ամենահին արձանագրութեանց մէջ, 3000էն, կը հանդիպինք նաեւ կարգ մը յիշատակարաններու, գրուած յառուկ լեզուաւ մը, սեմականէն բոլորովին տարբեր: Նոյն իսկ արձանագրութեանց մէջ «սումերա-ակկադեան լեզու» կը կոչուի: Երեք հազարին արդէն եկամուտ սեմական ցեղերու բերանն էր այդ լեզուն, իբր նուիրական եւ պաշտօնական, մինչ անոր հարազատ տերերն, յամենայն դէպս ոչ-սեմեան սերունդ մը, արդէն հրապարակէն քաշուած են, այս պատճառաւ սումերացիներէն յիշատակարան մը հասած չէ ուղղակի: Բարբելական կաշմբուռն ժողովորդը կամաց կամաց բնական ժողովրդը դարձած էր նախկին քաղաքակիրթ բնակիչներու կրօնին արուեստներուն եւ գրերուն: —

ԲԱԲԵԼԱՅԻՔ-ԱՍՈՐԵՍԱՅԻՔ. — Բերոսոսի աւանդածին համամատ, Բարբելացիք համոզուած էին թէ գիրը, ինչպէս եւ ամեն իմաստութիւն սորված են Օաննէսէն (= Էա) որ է իմաստութեան աստուածը: Իսկ արձանագրութեանց մէջ Նէբո էր մանաւանդ գրերու տալիշն եւ իմաստութեան ուսուցիչը: Բայց, ինչպէս տեսանք, համամատական հնախօսութիւնը մեզի աւելի ուղիղ աղբիւրը ցոյց կու տայ, այսինքն Սումերացիք: Սումերացիներու գիրն անտարակոյս

պատկերագիր մ'եղած է, կամ գոնէ սեպագրութեան անցնող պատկերագիր մը: Ասան զի Բաբելոնի հնագոյն գիրը ձեւի կողմանէ տակաւին պատկերներու դրութիւն մը կընծայէ կամ աւելի նշանագիր մըն է: Բայց արդէն 3000ին առարկաներու ձանաչիլի ձեւերն եղած են, այնու որ մարդիկ պարզ ուրուագծելով սկսած են բաւականանալ: Քիչ ետքը կը գտնենք, որ գծերն ալ մասնաւոր փոփոխութիւն մը կրած են, այսինքն ամեն գիծ կը սկսի հաստ եւ կ'աւարտի նուրբ ծայրերով — բեւեռի ձեւով, ասոնցմէ կազմուած գրելին ալ տարբերութիւն է թուանագրութիւն կամ ուրիշ տեսակետով՝ սեպագրութիւն կոչել: Յընթացք վարժութիւնն ու դիւրամիտութիւնը շատ աւելի պարզեցին սեպագրութեան այս ձեւերն ալ եւ ծնունդ տուին «նորագոյն սեպագրութեան»:

Տնեհ-հ.	Սումեր.	Նորբեթ.		
				to go
				to go
				to go
				to go
				to go
				to go
				to go
				to go
				to go

Անցողակի ըսելու համար՝ մինչեւ իսկ սեպագրութեանց մէջ կը տեսնուի հետքեր նախկին պատկերներու դրութեան այսպէս ձեւը՝ սումերերէն ջրոյ գաղափարանշէն է, իսկ նշանակիչ է բերնի, ուստի առաջինը (ջուր) երկրորդին մէջ զետեղելով՝ երրորդ ձեւ մը դուրս կու գայ որ նազ = խմել կը նշանակէ, որ է՝ «ջուր ի բերան», այս օրինակը իսկպէս չիսեմականին տիպարէն է:

Երբ հարկ եղաւ սեմական լեզուի ալ գործածել սեպագրութիւնը, ուսումնականը նշոնութեամբ ձեւերը կ'ըզօրինակէր, բայց այլ եւս նախկին լեզուի բառերով չէր կարգար, այլ նոյն լեզուի բառերուն լոկ ձայնական արժէքը կ'առնուր, մերթ աստի մը բայց աւելի վանկի մը արժողութեամբ եւ ասոնցմով իր լեզուին համապատասխան ձայնները կը բացատրէր: Եւ կամ՝ ամբողջական ձեւին նշանակած իմաստը, — ուրեմն իբր բառագիր — ուղղակի սեմական բառերով կը կարգար, ինչպէս որ Սումերացիք կը կարգային իրենց բառերով:

Այս կրկին պարագաներու շնորհի սեպագրութիւնը նորի ժամանակի եւ յաջորդ գարեբու ազգաց մէջ կրցաւ մոտ գտնել, վասն զի իր լեզուին համար՝ ամէն ազգ պէտք ունէր վանկաձայներու եւ գաղափարանիշ պատկերներու։ Արդէն 20-րդ դարուն սեպագրութիւնը բովանդակ յառաջակողման Ասիա տարածուած էր։ ՊԱՊԵՍՏԻՆԻԻ եգիպտական փոխարքաները 15-րդ դարուն սեպագրութեամբ յարաբերութեան մէջ էին իրենց փարաւոններուն հետ։ Այդ բնեւորաբար աղիւսակները, 358-ի չափ, գտնուեցան 1887-ին միջին եգիպտոս Նեղոսի արեւելեան եզերքը Ամնոփիս Գ. ին. կառուցած Միւնուտի աշտարակի մէջ։ Ամեն միասին փայտէ սնուկի մը մէջ դրուած էին եւ սնուկին վրայ փարաւոնին եւ իւր հօր Ամնոփիս Գ. ի մէջնադարական աւուրը գրուած էր իւր կնիք։ Սեպագրութիւնը Ատրեստանի վրայէն 9-րդ դարուն անցաւ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ուր ժամանակաւ յատուկ նկարագիր մ'առաւ, ծանօթ «Հայկական (իմա՝ խաչդիական) սեպագրութիւն» անուամբ։ Արդէն 1826-ին գաղղ. Ուսուցիչ Սեն-Մարտեն ուշադիր եղած էր խորինացւոյ ստորագրած վասնեան արձանագրութեանց։ Երեք տարի վերը փր. Ե. Զուլլ գաղղ. Կառավարութեան յանձնարարութեամբ հոն 42 կտոր կ'ընդօրինակէր եւ Եւրոպա կը խաւրէր, տուժելով կեանքը քուրդ դաշոյնի հարուածներու տակ։ Գաղղիա 1840-ին հրատարակուեցան անոնք, բայց անկարելի էր կարդալ, քանի որ պարսկերէն թարգմանութիւն մը չէր կցուած, բայց ի երեւթէն՝ քսերքեսէն Ֆաթալ, Հինքս 1852-ին կարծիք յայտնեց թէ այն արձանագրութիւնները հնդկերկրական լեզուաւ են, որուն, բաց ի քանի մը յատուկ անուններէ, ոչ ինչ փաստ ունէր։ Մորգալման 1872-ին կը ընդերս ցուցնել թէ անոնք հայերէն շարադրուած են եւ թարգմանեց ալ. սակայն չորս տարի վերջն արգէն հերքուեցաւ այդ փորձն ալ ուրիշ գիտնականներէ։ Աւելի ըսեք ըրին լուծելու այդ կնճիռը — վասն զի սեպագրութեան պատմութեան մասնաւոր Ա. Բենեմանց մշակածին համար՝ որ այբուբենական պարզութեան սկսած էր մտեւալ, շատ հետաքրքրական էր — Գիյարդ (Guyard) եւ Սէյա գիտնականները, որոնք աւելի մոտեւ էին վեցերէնով կարդալ քան այլ կերպ, ծակաւին ընդհանուր համաձայնութիւն վայելող լուծում մը չունինք առջեւին։

Յիշեալ գիտնականներն եւ ուրիշ անուանի խուզարկուներ գտան հետզհետէ վասն եւ շրջակայքը, Մալաթիա, Կարին եւ Էջմիածին մօտ 200 կտոր արձանագրութիւն, որոնք կը գործածեն աւելի քան 80 պարզ վանկաւաններ (բաղաձայն + ձայնաւոր) 18 բաղադրեալ վանկեր (բաշ. + ձայն. + բաշ.) եւ 40 գաղափարաւանիշ։ Մասնաւոր կերպով մաքուր պահուած են Ռուշա Բ. ի (650) արձանագրութիւնները։

Նաեւ ՀԱՅԵՐԸ ժամանակ մը իրենց պատկերագրին հետ սեպագրութիւն գործածներ են։ ԵԱՄՄՍԵՒՈՑ ԸՆՉ մայրաքաղաքը գտնուած յիշատակարաններու վրայալ կը տեսնուի սեպագրութիւնը, բայց կերպարանափոխուած, եւ կը նմանի բաբելական նորագոյն ձեւին։ Հիմայ կամ պագրութեան այդ անսահլ «սկիւթական» կամ «շոշական» կը կոչեն, որուն կը հանդիպէք նաեւ աքեմենեան արձանագրութեանց մէջ։ Ելամի մէջ գտնուած են միանգամայն շատ հին սեպագրութիւններ հին բաբելականին համապատասխան հնութեամբ։

Շատ աւելի փոփոխութիւն կրեց սեպագրութիւնը եւ այն՝ դէպի պարզութիւն, երբ որ ՊԱՐՍԻԱՆԵՐՆԵՐ իրենց հնդկերկրական լեզուին ջանացին յարմարել բաբելական գիրը։ Գրերու պատմութեան մէջ մասնաւոր նշանակութիւն մ'ունի այս գիրն այնու, որ բանալին եղաւ ընդհանուր սեպագրութիւնները կարդալու, որուն առաջին պարծանքը կը վայէ՛ գերման Գրոտեֆենդերկի տաւարդ գիտնականը (1802), որ յաջողած էր անոնց մէջ կարդալ նախ Գարհհ եւ քսերքեսէն անունները։ Նոյնպէս հոս կը հանդիպինք առաջին անգամ՝ կիտաղրական նշաններու, այսինքն՝ սեպերէն մին շեղ կը ներկայացուի՝ բառ բառէ բաժնելու համար։ —

Ինչպէս եգիպտացւոց քով տեսնեք՝ սուսմերաբաբելական սեպագրութիւնն ալ իւր հետադոյն օրինակներուն մէջ կը ներկայացընէ պատկերագիր մը առանց քերականական աղբւսները ճշդելու, այլ՝ տարանջատ գաղափարանիշեր քովքերով շարուած։ Այդ թերին ինչպէս նաեւ վերացեալ գաղափարներու քայքայութեան պէտքը սակայն ստիպած է, որ առ պակասութեան համապատասխան պատկերներու՝ արուեստական գծեր մուծանէին գրութեան մէջ, որ եւ կանուխէն կատարուած ըլլալու եւ յընթացս բնական դարձած։ Ուստի եւ սեպագրութիւնն եղաւ եւ մաց գաղափարանիշ եւ որոշիչ մասնիկներէ հիստաւած վանկագիր մը։ Մոտաւորապէս 400 նշանագիր կը բովանդակէ

թէ Եւրոպայի ազգերը փռնիկէն առած են իրենց գիրը, որուն մասին յետոյ:

ԵՐԲԱՅԵՐԻ. — Անկարելի չէ որ Եբրայեցիք շատ հին ժամանակ բարեբանական սեպագործութիւնը գործածած ըլլած, ապա փռնիկականին անցած: Ասոր իբր հեռաւոր ակնարկութիւն մը կրնայ նկատուիլ ինչ 32, 16 «Եւ տախտակքն» գործ Աստուծոյ էին, եւ գիրն ի գիր Աստուծոյ գրութեալ ի տախտակն», Եւ Եսայի 8, 1. «Եւ ասէ ցին տէր, առ դու քեզ տոմս մի նոր մեծ եւ գրեցցես ի նմա գրչաւ ւրնն Ուրարարի», Եբրայական գրին հետեւեալն ձեւերը կը գտնուին ռափաւթիւ արձանագրութեանց մէջ: Գլխաւորն է՝ Երուսաղէմ քով 1880ին գտնուած Սիլոմայի արձանագրութիւնը, ջրմուղի մը որմին վրայ փորագրուած, որ այսօր Օլոնկայսերական թանգարանը կը պահուի: Երկրորդն է ջրմուղի երկու կողմանէ փորած ժամանակին ինչպէս գեռ երեք կանգուն ձառնացած զիպոր կը լսէին գործաւորները, այնու որ ժայռը բռնեկտած էր: Եւսոյ ջրմուղի այլ եւ այլ շափերը կը նշանակէ (թերեւս Երեմիայի ժամանակէն, համա. Եսայի 22, 11. Ուստի եւ 8^{րդ} դարէն): Այս արձանագրութեան գիրը չի տարբերի Մեսայի արձանագրութեան գրէն, որուն հետ նոյն եւ նման է արգէն եբրայական գիրը, — Մովսիսի ժամանակ արգէն գործածութեան մասած Հրէից մէջ, ինչպէս վերը փռնիկական գրերու ծագման ժամանակի մասին բնութեանքէն կրնայ հասկնալ: Մակարայեցիք ալ քաղաքական շարժումով այս հին գիրը կը գործածէին իրենց գրաւորներուն վրայ աւելի կանոնաւոր գծագրութեամբ: Գլխաւորաբար նշանակութիւն ունի գրաւորներու այս գիրը, տեսնելու համար թէ ինչպէս

ՍԱՄԱՐԿԱՆ ԳԻՐԸ հին եբրայականէն ծագեր է, թէեւ ոչ հարազատ ծնունդ մը, ըստ որում սամարական աւելի պապիւրոսի գրերու նկարագիրն ունի.

Ա.Մ.ԳՐԻ. յՈՒՐ. ԱՆԿԱՐԵԼԻ. ԿԱՅԻ:

Աւանդութիւն կայ, որ Սամարացիք Հրեաներէն Հնդկաստանն առած ժամանակին անոնց նաեւ գիրն առած են: Սմական գրերու մէջ ամէնէն աւելի ճիշդագործում ունեցողն ուստի եւ ամէնէն նշանակալիցն է՝

ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ: Ասոնք 20^{րդ} դարու կիսուն (ն. ք.) Արաբիայէն դեպ ի հիւսիս յառաջացան, ժամանակ մը Եգիպտոս եւ Եփրատի միջեւ գտնուող գաւառները դադար առին, իսկ

13^{րդ} դարուն վերջնականապէս զետեղուեցան Եփրատի հիւսիսային երկու կողմերը, ուր Հասեբու, Ասորեանացիներու եւ Բաբելոնացիներու հետ չլիման մէջ մտան: Աւելի լաւ ծանօթութիւն ունիք Ս. Գրէն: Այդքանբար մանր իշխանութեանց բաժնուած էին, որոնց հետ Դաւիթ ընդհարումներ ունեցաւ, բայց Սողոմոնի վերջին տարիները Ռազնի ձեռննեցութեամբ յաջողեցան նոյն իսկ միանալ մէկ պետութեան, որուն մայրաքաղաքն եղաւ Դամասկոս: Ինչպէս իրենց լեզուով նոյնպէս ալ գրերով մեծ ազդեցութիւն բանեցուցին շրջակայ ազգերու վրայ: Չեւի կողմանէ արամական գիրը յեականս փռնիկական եւ եբրայական տիպն ունի:

Եբրայեցիք գրութեան ժամանակ, աւելի պաշտօնական տիպարին հետեւելով, առին կազմեցին իրենց քառակուսի կոշուած գիրը

ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ: ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ

Արամականէն է բնականաբար քրիստոնեայ Արամացոյ, ԱՍՈՐԻՆՈՑ գիրն ալ իր տեսակներով.

ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ: ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ

ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ: ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ

Պարսկաստանի մէջ սեպագրութիւնը չկրցաւ երկար կեանք ունենալ, Պարսիկներն ինքնին թողուցին զայն երեսի վրայ, վասն զի աւելի նպատակայարմար տեսան գործածականին մէջ՝ արամական գիրը որ ծնունդ է ՊԱՆԱՆԱՆԱՆ ԿԱՄ ԲԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ անուամբ, միայն թէ Պարսիկներն իրենց բառերով կը կարդային գրութիւնը, մինչ նիւթապէս արամական բառերը կը դրոշմէին, այսպէս նոյր կը գրէին եւ պարս. ասորի կը կարդային

ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ: ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ

Այս գրով է Պարսից Ավեստան ալ ձեռագրուած: Բակորիական գրին փոփոխեալ մէկ ձեւը կը գտնենք յետոյ Հնդկաստանի արեւմտեան կողմը: Այս աղբիւրէն առնուած գիրը, որ գիտնականներու աւելի ընդել էր, շատ աւելի պարզ է քան այն գիրը որ գերազանցօրէն հնդկական կրնանք անուանել, սրբալուծ մատնաներու գիրը — ԴԵՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ (Դեւագիր = աստուածներու գիր), թէեւ աս ալ անկէ տնած է մասամբ.

ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ: ԱՐԱՄԱՅԻՆ ԳԻՐԸ

Գեր թուականն յառաջ 3-րդ դարուն Աստու
անուն թագաւորին մէկ քանի հրովարտանքները
գտնուած են, որոնք Տեղական գրին (ման-
գագրական կոչուած) ամենիսին օրինակը կը ցու-
ցնեն: Հնդկական գրի գրութիւնը բուն վան-
կային եւ թաղաձայնական է, գլխաւոր նշանա-
կութիւնը վանկին կը տրուի քան բաղա-
ձայնին: —

Արամական գրով յիշատակարաններ հետ-
գհետէ գտնուած են հիւսիսային Ասորիք՝ Գեր-
ճին, Զէնճիլիք եւ Ներաբ ընդ ամէնը 77 տող:
Փոքր Ասորի մէջ՝ Կիւրկիա (6 տող), Լիւկիա,
Միւսիս, բաց աստի՝ Բարեւոն, Արաբիա, Եգիպ-
տոս՝ Մեմփիս: — ՍԱԲԱԵԱԿԱՆ կամ որ նոյն է՝
հարաւային Արաբիոյ գիրն ալ արամականին
խնամի գիր մըն է, ըստ որում ծագած է արա-
մական նոսրագիր գրէն, նմանապէս ԿՈՒՖԻԱ-
ԿԱՆ կոչուած ինչպէս նաեւ ԱՐԱԲԱԿԱՆ գիրը:
Բուն արաբական գիպարին կը հանդիպինք Մո-
համէդի ժամանակ, վասն զի Ղուրանով մա-
նուական արաբական գիրն իւր յարգն ու վարկը
ստացաւ: Յիշեց զեւ ՀԻՄԵՐԱԿԱՆ (հարաւ-
Արաբ.), ԵԹՈՎՊԱԿԱՆ եւ ՄՈՐԳՈՒԱԿԱՆ
(ասորերէնի շատ նման) գրերը որոնք նոյն
արամականին խնամի գրեր են: —

ՅՈՒՆԱՅ ԳԻՐԵՐ. — Եունական աղփաբե-
տի հարցին համար հարկաւոր է ժամնայն դէպս
մտքի առջեւ ունենալ յոյն հնագոյն ցեղերու
գաղթական կեանքն ու ազգերու հետ յարա-
բերութիւնները, այսինքն այն դարաշրջանը, երբ
Եսորուսկայիք, Սարգիւնայիք եւ այլք արեւ-
ելքէն խառնա կ'անցնէին վտարանդի, մինչ
ասորին Յունիացիք, Եւրոպացիք եւ Փղոսացիք՝
Կրետէ եւ Փոքր Ասիոյ կը գիւնին. եւ այն ատեն
կրնանք դիւրաւ մեկնել թէ նոյն աղբիւրէն առ-
նելով՝ ինչպէս Եունական եւ Հռոմէական գրերը
մէկ մէկէ կը տարբերին: Ինչպէս վերեւ յիշե-
ցինք փիւնիկական գիրը, հետեւեցով սեմական
լեզուի ուղղոյն՝ համակ բաղաձայնէ կը բաղկանար,
Եունարէնի համար ըստ այսմ՝ ամենական չոր եւ
կոշտ: Բայց Գեղարուեստի ազգը վարանիլ
չգիտցաւ. նշմարեց որ փիւնիկական A E I O ձե-
ւերը իր լեզուին համար աւելորդ բաղաձայններ
են, սկսաւ անոնց ձայնաւորներու գեր տալ:
Սեղանարաբ E միանգամայն Յ իսկ Օ՝ Ս՝ երկար
ձայնները կը ներկայացընէին: Եունական աղփա-
բետն արդէն 403ին Աթէնքի կողմանէ իւր
պետական ընդունուեցաւ: Հատ կանուխն արդէն
Յոյները աւելցուցին առանձնու քանի մը բարդ
բաղաձայններ ϕ (ph), χ (kh), ψ (ps, fs), ξ

(ks, ohs) եւ ամենէն վերջը երկար ω , որուն
ձեւն է Ω , ω համալուր օմեղան որ ալիպային
հետ ամրապնդէ կնքեցին այնուհետեւ յունա-
կան գրին սխտեմը վերջնականանալէս, Հետա-
քըքրական էր գիտնալ նաեւ թէ երբ Յոյները
փիւնիկական գրերու երեսները հակառակ շրջե-
ցին, վասն զի իրենք ալ սկզբան անդ նոյն ուղ-
ղութեամբ կը գրէին, ինչպէս Ակարնանիայի
Երոմուպոյն քաղաքը (արեւմ. Յուն.) գտնուած
փոքրիկ արձանագրութեան մը վրայ կը տեսնենք,
խօսք մը՝ «... մոն ինձի գրեց, եւ տակը
ձուկ մը»:

ՀՈՒՄԵՐԱԿԱՆ կամ ընդհանուր անուամբ
Խառնական ցեղերը, բաց ի ոչ-արիականներէն,
750—644 (Ն. Բ.) իւրացուցեր էին Եունաց
գրերը ինչ ինչ անշնանակ փոփոխմամբ: Իսկ
քրիստոնէութեան ժամանակ նոյն իսկ ՓՈՒՆԻԳԱ-
ՅԻԲ, ինչպէս նաեւ ԽՊՏԻՆԵՐԸ, ԱՐԱԲԻԲ եւ

ՀԱՅԱՐԸ առին Յոյներէն իրենց գիրը, այլ
եւ այլ յաւելմամբ: Միտք չունինք խօսիլ հոս
յունական գրին Սլաւերու անցնելուն մասին,
որ տեղի ունեցեր է, ինչպէս կ'ըստին, Ս. Կիւրկի
միջնորդութեամբ, եւ այսօրուան առաւ, սերք եւ
բուլկար գրերը այդ կիւրկիցեան կոչուած նախ-
նական գրի ձեւաւորութիւնն են: Նմանապէս
տեղւոյ անձկութիւնը չի ներքեր խօսելու Հայոց
Նշանագրերու, կամ՝ «աղագրերու» վրայ,
որոնց մասին խօսած է արդէն Հր. ՄՃԱՆԱՅԻ
(ՀԱ. 1910, էջ 171 եւյ. եւ 212 եւն. ուր
այդ գրերու ընդարձակ տախտակն ալ զետե-
ղուած է):

Հայոց գրերու մասին շատ տեղ եւ շատ
բան գրուած է ընտանի եւ օտար բանասէրներու
կողմանէ (ամփոփումը տես նոյն եւ անդ, սկսեալ
էջ 46 եւյ.), նորագոյն Ուսումնասիրութիւնն
այս մասին Ուս. Մարգարտի հմուտ գրչէն
ըղևած յօդուածները կը կազմեն (ՀԱ. 1911,
էջ 529 եւյ. — 1912, էջ 41, եւյ.): Մեր
գրերու ծագման մասին ամենաբնական զանա-
զան կարծիքներ հրապարակ դրուած են, հոս
ուրեմն Եունաց հետ ուղղակի կապակցու-
թեան մէջ գնելով՝ չենք ուզեր հարկաւ այս
ուղղութեամբ վերջացած ներկայացընել ծագ-
ման միջին հարցը: Բայց մաշտոցեան գրերու
վրայ խօսող ամէն բանասէր կը տեսնենք որ
ստիպուած է, փոխառութեան խօսքն եղած ժա-
մանակ, յունականին ազդեցութեան լայն դեր
մը վերագրել, թէեւ, բացի «հին-հայկական»
գրերէն, մէկն այս միւս այն օտար գրերը կ'ու-
զէ փոխառութեան աղբիւր համարիլ, ինչպէս՝

իրանեան, պալմիրական, խաղաղական, առօրական, զինտական եւն գրերը: Կարենիք անօգուտ չ'ըլլար, գրերու ծագման մասին խօսուած ժամանակ, պատմական տեսակետը բաժնել հնախօսականէն: Վասն զի անոնք որ բուն յունարէնը կը գնեն գի անոնք որ բուն չամեմատական հնախօսութեան ծամբով կը հասնին իրենց եղբայրացութեան — բախաւաւութեամբ, մինչ մէկայնքը, կ'ուզեն աւելի պատմական աղբիւրներէ ստուգել եղբայրութիւնը, որ — վասն զի անոնք միմէն, անմիտաւեան եւ յաճախ անվստահելի են — նուազագոյն արդիւնք մը ձեռք կը բերեն: Յակայն պատմիչներէն, բայց մանաւանդ Արիւնին պատմածէն այն ապագայութիւնը կ'առնունք, որ Մշտոց նախ այս կամ այն գրերը փորձելէն, յաճախակի 'կերպագծեւելէն, վերջը, վերջնականապէս իր արիւնակից յունականիւն ձեւերուն եւ ուղղութեան յանգած է. եւ այս տեսակետով՝ յոյն շուտիմաստի գրերը շատ մեծ եւ վերջնական համարուելու է անտարակոյս: Ըստ այսմ — հնախօսական-պատմական ծամբով — կը գտնենք որ. "Հայ գրերն ըստ մեծի մասին յունական եւ ըստ փոքրամասնութեան սեմական ծագում՝ ունին":

Կարենիք մշտապէս յամառ գծուարութիւն մը պիտի մնայ Հայ բանասիրութեան դիմաց եւ այն թէ Նրը լրացաւ այս պարբերը: Բաց ի է (= եւ), օ (= աւ ըն ձւ-օ) եւ ֆ (= յուն նոսր. փ) յետնադարեան ներմածումներէն: Ա-Բ36 առօրեք արդէն զրականլեզուի հետ մէկ միս եւ մէկ արիւն եղած են, եւ մինչեւ օրս անմասն աստիճանաւորութեամբ՝ սեղմ, կակուղ եւ խիստ, ամենուն ականջին ներգաշնակ կը հնչեն, բաւական որ գործարանը հայու բերան մ'ըլլայ, գրիւն ալ հայ երակները պատցընեն թղթի վրայ (Հմմ. մեր լեզուի քաջահնչութեան մասին արտասանութեան համար Է. Մենէվիչեան, "Ուղղագրութեան խղիւղ կայ հայուն համար", ՀԱ. 1913, էջ 24 եւյ. — գրաւորի համար՝ Դկա. Գաւրիէլեան, Հայերէն լեզու գեղագիտական տեսակետով. "Յուշարձան", Վիեննա 1911, էջ 279 եւյ.):

Հին մշտոցեան (5—8 դար) տառերով գրութիւն ամենէն հին հազիւ 9-ր դարէն ունինք, ինչպէս Մոսկուայի Աւետարանը 887, Իշխմանիւնը 896. բայց հոս հոն կը հանդիպին կողերու կպցուած հին մագաղթի բեկորներ ալ, որոնց տարիքը կը մնայ անորոշ, յամենայն

գէպս աւելի հին քան ձեռագիր մատենները: Միջին մշտոցեան գիրը կը գործածուէր 8-ր դարէն գրեթէ մինչեւ 9 դար, Նորը՝ 8—12 դար, իսկ նորագիրն սկսաւ 18-ր դարուն: Էստ աւելի շահագրգռական են վիսպփոր յիշատակարանները, որոնց վրայ գրերուն նախկին անտաշ ձեւերը աւելի կրնան մնացած ըլլալ, քան մագաղթի վրայ: Այս կարգի հնութիւններ լաւ թէ գէշ ունինք ջիր ու ցան, բայց վերջերս լոյս տեսաւ Գարեգին Վ. Յովսէփեանի աշխատասիրութեամբ նաեւ հայաւրացի մը:

* * *

Մէյ մը որ գրերու թիւը՝ իւրաքանչիւր լեզուի պահանջներուն համեմատ, լրացաւ, այնուհետեւ զիր ու լիզու մշտապէս անկորուստ միութեամբ պիտի կապուէին իրարու, ցորչափ նոյն կը մնար գրին տեսակը: Այս միութիւնը միայն թէ արգել մը չէր, որ լեզու եւ գիր իրարմէ անկախ զարգանային: Արդեամբ, ինչպէս ամէն ստեղծական բան, գրին ու լեզուն ալ յոնորուց կը հորովին եւ կը ձեւաւորին, ներքուստ՝ լեզուն կը ձգտի գէպի գաղափարներու բարգաւթին՝ ըստ կարի քիչ բառով. արտաքուստ՝ գրերը կը դիմէ գէպի պարզութիւն՝ քոշերով կոկերով պատկերապէս, մինչեւ միակ որորուն կամ տարածուն գծի բերելու չափ: Անունք օրինակ սղագրութիւնը. չէ՞ կարելի անուանել զայն "գերձանագրութիւն" մը թղթի վրայ, որ աւելի որոշ եւ աւելի պարզ կը խօսի քան չուանագիրը, եւ կ'երեւայ թէ ի վերջոյ ապագան "գերձանագիր" է, ինչպէս հնուութիւնը չուանագիրն էր — գրի զարգացողութեան երկու ծայրերը:

Գարձեալ, հազիւ թէ ձեռք բերուեցաւ գիրը, սկսան այնուհետեւ գործածել զայն կենքի ամէն պէտքերուն: Անով՝ ընկերական նոր ձեւեր, նոր արուեստներ դուստ եկան. ուսեալներու եւ գեղագիրներու դասակարգը, դպրոցներ. տուրեւառի նոր զարկ մը, յարաբերութեան նոր ծամբայ մը, յետագաներու խօսելու նոր լեզու մը, վերջապէս մարդկային ընդհանուր պատմութեան եւ զայն վարող Նախախնամութեան գործերուն տեղեկատու մը: Սքանչանքով կը կարդանք հին ազգերու կենսքը. մէկ կողմանէ մեր տղայութեան կենսքին հետ համեմատութեան գծեր կը նշմարենք հոն, միւս կողմանէ հոգւոյ եւ մարմնոյ կորովը՝ հսկանք կը

տեսնելը մեր դիմաց, եւ կը պատկառուօրէն աստուածապաշտութեան, զգոնութեան եւ դիւցազնութեան այդ մեծ տիպարներու առջեւ: Այդ մեծամեծ մարդասիրտը եւ անոնց յիշեւէրն մէջ երբ որ մենք տեսնել ուզենք մեր ազգին նախահայրերը, պէտպէս զգածուելէն վերջը ըստ պէտպէս իրողութեանց, որոնց հոն իրազեկ կ'ըլլանք, — կու գայ կը հանդիմ մեր աչքը վերջապէս այն տեղ, ուր Հսկայայ ինչ հորիզոնին կ'ընդմիջէ . . .

Ուրիշ ազգեր գրեթէ գտան անզգապապէս, վասն զի ինքնաբերաբար, եւ այս ճամբով մենք ալ ընդունաւ կարենայինք ուշ թէ շուտ գրեթէ բերել. բայց նախնաձախնորթութենէ, «օտարի, դեմ» ընդվզում եւ կամքի ուժգին որոշումը ըլլալ ետեւէ՝ այս ահա պարծանք մըն է անկողպտելի, որով 1500 տարի ետքը լեւերեան կը գրուատուին մեր Հայրենիք մին: Ինքնութիւննիս գտանք՝ երբ որ արուեցան մեզի ինչ որ մեր սեպհականն էր, մեր նախնեաց գիծը, մեր կրօնը, մեր լեզուն եւ մեր դիրքը, որով եղանք մէկ ազգ՝ մէկ գետնի վրայ — այսչափ գերազանց եղաւ Մաշտոցի արժանիքը, որ զմեզ թէ երախտագիտութեան եւ թէ նմանութեան կը դրդէ:

4. Ս. ԵՂՈՍԵՅԱՆ

Südarmenien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen.

(Fortsetzung.)

[Bei Stephanos Asolik lesen wir sodann, II, 6, S. 144 der Ausgabe von MALCHASIANG St. Petersburg 1885: „Und im selben Jahre drang Theophilos in Syrien¹ ein und nahm die Stadt Urpeli und kämpfte mit den Arabern bei Almulat und siegte. Dieser nimmt bei seinem Aufbruch nach Osten, nach den Grenzen Armeniens, die armenische Festung Cmu, Asalin und Meckert und Alberd im Gau Gela und Chozan, und das Vierte Armenien macht er von Menschen und Tieren unbewohnt.“ Leider sind hier die meisten Namen jämmerlich entstellt, was sich wohl daraus

¹Sinngemässer „Mesopotamien“. Im Altarmenischen ist Ասորիք der eigentliche terminus technicus für die römische Provinz Mesopotamia, und in der Tat gehören auch die folgenden Orte, wie wir sehen werden, sämtlich zu den Grenzfestungen (نُفُور) der arabischen Provinz al Gazira,

erklärt, dass der Abschnitt, in welchem sich obiger Passus findet, den Schluss des zweiten Buches des Geschichtswerkes Stephans bildet und in der Stammhandschrift wahrscheinlich auf dem letzten Blatte einer Lage stand, so dass der Text teilweise halb verlöscht geworden zu sein scheint¹. Dies ist um so

¹ Trotzdem übersetzen noch H. GELZER und AUG. BURCKHARDT, Des Stephanos von Taron Armenische Geschichte, Leipzig 1907, S. 107, nach dem überlieferten Texte ohne jede Bemerkung: „Im selben Jahre begab sich Theophilus nach Syrien und nahm die Stadt Urpeli ein; und bei Almulat mit den Arabern kämpfend, besiegte er sie. Und er wandte sich nach Osten, nach der Grenze Armeniens, und nahm ein die armenische Festung Cmu, Asalin und Meckert und Alberd in dem Distrikte von Gela, sowie Chozan.“ Was indessen eine Uebersetzung, die doch hauptsächlich für Leser bestimmt ist, denen das Original unverständlich ist, ohne erklärende Anmerkungen für einen Nutzen haben soll, ist mir unerfindlich.

Noch schlimmer ist ein anderer Fehler derselben Uebersetzung. Im Anfang der Regierung des Theophilos heisst es: Ի որպէս առաջը եղաւ զայնուս Հռոմայի թիւնն ի գաւառն Բասան, եւ զայնուս իսող- իտիցին որով ի վերայ յարա զեղապազարին Գոմա- ձորայ, was wie folgt wiedergegeben wird: „In seinen Tagen kam Horomdieros [so!] (mit seinen Leuten) nach der Provinz Basean; und sie machten viele mit dem Schwert nieder und griffen die Komopolis Gomadzor an.“ In der Tat lesen wir im Register, S. 281, zu unserer Ueberraschung: „Horomdieros, pers. Ursupator, 107, 22.“

Dasselbe Wort begegnet jedoch abermals neun Zeilen weiter unten: Եւ ապա եկեալ Հռոմայի արանցն ի վանանք ի գիւղն Կառապար՝ կառուեցան ի նեւն Սահակայ որդւոյ իսմայիլի, wo die Uebersetzung lautet: „Als nun die Horomdier [so!] nach dem Dorfe Kaskakhar im Distrikte von Wanand gekommen waren, wurden sie (dasselbst) zu Paaren getrieben durch Sahak, den Sohn Ismayils.“ Sahak (Ishāq) b. Ismā'il ist der bekannte Emir von Tiflis, der fast den ganzen Kaukasus beherrschte und eine sehr unabhängige Stellung einnahm (s. meine Osteuropäischen Streifzüge, S. 410—412, 421—424, 460—462, 508). Bei dem Bestreben, die alten Ansprüche der Römer auf die Länder im Osten und Süden des Schwarzen Meeres wieder geltend zu machen, musste Theophilos daher notwendig mit ihm in Konflikt geraten. Unter den rätselhaften Հռոմայի արանցն können hier somit nur die Römer gemeint sein. Aber auch an der ersten Stelle muss das Wort dieselbe Bedeutung haben. An der zweiten Stelle hat die vom Herausgeber zugrunde gelegte Handschrift und die Handschrift Brossets Հռոմայի զիսթանցն, das erstemal bietet seine